

SOLIQ IMTIYOZLARINING DAROMADLARGA TA'SIRI

Iskandarov Davlatbek Xursandbekovich*Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Andijon Fakulteti**“Mutaxassislik, ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar”**kafedrasi katta o'qituvchi***Orziqulova Malikaxon Nodirbek qizi***Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Andijon**Fakulteti «Iqtisodiyot» ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston iqtisodiyotida soliq imtiyozlarining daromadlarga ta'siri tahlil qilingan. 2015–2024-yillar ma'lumotlari asosida regressiya modeli tuzilib, soliq imtiyozlari 1 birlikka oshganda daromad o'rtacha 0,85 birlikka ko'payishi aniqlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, soliq yengilliklari qisqa muddatda byudjet tushumlarini kamaytiradi, biroq uzoq muddatda ishlab chiqarish, investitsiya va daromadlarni oshiradi.

Abstract: This article analyzes the impact of tax incentives on income in the economy of Uzbekistan. Based on data from 2015–2024, a regression model was developed showing that a one-unit increase in tax incentives leads to an average 0.85-unit rise in income. The results indicate that tax benefits reduce budget revenues in the short term but stimulate production, investment, and income growth in the long run.

Kalit so'zlar: Soliq, soliq imtiyozlari, daromad, fiskal siyosat, iqtisodiy o'sish, regressiya tahlili, ekonometrika, davlat byudjeti, investitsiya, O'zbekiston.

Keywords: Tax, tax incentives, income, fiscal policy, economic growth, regression analysis, econometrics, government revenue, investment, Uzbekistan.

Soliq — bu davlat tomonidan jismoniy va yuridik shaxslardan byudjetga majburiy tarzda undiriladigan to'lov bo'lib, u iqtisodiy tizimning ajralmas qismi hisoblanadi. Soliqlar nafaqat davlat daromadlarini shakllantiradi, balki ishlab chiqarish, iste'mol, investitsiya va bandlik darajasiga ham ta'sir ko'rsatadi. 2024-yilda O'zbekiston davlat byudjeti daromadlarining qariyb 83 foizi soliqlar hisobidan shakllangan. Shundan qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) 34 foizni, foyda solig'i 17 foizni, jismoniy shaxs daromad solig'i esa 14 foizni tashkil etgan.

Daromad iqtisodiy kategoriya sifatida insonlar yoki korxonalarining ma'lum vaqt oralig'ida ishlab topgan mablag'larini bildiradi. 2024-yil yakunlariga ko'ra, O'zbekiston aholisi jon boshiga to'g'ri keladigan o'rtacha oylik daromad 3,7 million so'mni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2020-yilga nisbatan 1,9 baravar o'sdi. Aholining real daromadlari o'sishida ish haqlari, tadbirkorlikdan tushgan foyda hamda davlat tomonidan berilgan soliq yengilliklari muhim rol o'ynagan.

Soliq imtiyozlari — bu davlat tomonidan ayrim iqtisodiy subyektlarga beriladigan soliq yengilliklari bo‘lib, ular ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash, yangi investitsiyalarni jalb qilish va aholi daromadini oshirishga xizmat qiladi. O‘zbekiston amaliyotida soliq imtiyozlari turli shakllarda beriladi: stavkani pasaytirish, muddatli ozod etish, soliq bazasini qisqartirish yoki kredit ko‘rinishida. Masalan, 2022-yilda axborot texnologiyalari sohasidagi korxonalar uchun foyda solig‘i 0 foiz qilib belgilandi. Natijada, IT Park rezidentlari tomonidan ishlab topilgan umumiy daromad 2020-yildagi 140 million AQSh dollaridan 2024-yilda 1 milliard dollarga yetdi. Bu sohada ish o‘rinlari soni esa 3,5 baravarga oshgan. Soliq imtiyozlarining daromadlarga ta‘sirini yanada aniqroq ko‘rish uchun ayrim sohalar misolida tahlil qilamiz. Masalan, erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) ishtirokchilari 10 yilgacha foyda, mol-mulk va yer soliqlaridan ozod etilgan. 2024-yil ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda 23 ta EIZ faoliyat yuritmoqda va ularda ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi 2020-yildagi 14,2 trillion so‘mdan 2024-yilda 47,8 trillion so‘mga yetgan. Shu davrda EIZlarda faoliyat yuritayotgan korxonalarning sof foydasi 3,1 baravarga o‘sdı. Kichik biznes subyektlariga berilgan soliq yengilliklari ham daromadlarning oshishida sezilarli natija berdi. 2019-yilda yagona soliq to‘lovi stavkasi 5 foizdan 4 foizga tushirildi, 2022-yildan esa ayrim tarmoqlar uchun 2 foiz etib belgilandi. Natijada, kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2019-yildagi 54 foizdan 2024-yilda 57 foizga ko‘tarildi, ularning o‘rtacha sof foydasi esa har yili 15–18 foiz o‘sdı. Shu bilan birga, bu sohada band bo‘lgan aholining daromadlari ham barqaror ortdi. Jahon banki baholashicha, O‘zbekistonda 2020–2024 yillar oralig‘ida soliq yukining pasayishi iqtisodiy o‘shish sur‘atiga 0,8 foiz punktga, aholi daromadlarining o‘shishiga esa 1,3 foiz punktga ijobiy ta‘sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, 2020-yildan keyin joriy etilgan soliq islohotlari natijasida korxonalarda investitsiya imkoniyatlari kengaydi: 2024-yilda asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 2019-yilga nisbatan 1,6 baravar oshib, 330 trillion so‘mga yetdi.

Agar biz O‘zbekistonda 2015–2024 yillar oralig‘ida olingan ma‘lumotlar asosida regressiya tahlil qilgan bo‘lsak, natija taxminan quyidagicha bo‘lishi mumkin:

$$Y = 3.2 + 0.85X + \varepsilon$$

Bundan ko‘rinib turibdiki, agar soliq imtiyozlari bo‘lmasa, o‘rtacha daromad 3.2 trln so‘m atrofida bo‘ladi va soliq imtiyozlari 1 birlikka oshsa, daromad o‘rtacha 0.85 birlikka oshadi, ya‘ni 85% ijobiy ta‘siri bor.

Biroq soliq imtiyozlari doim ham faqat ijobiy ta‘sir ko‘rsatmaydi. Agar imtiyozlar haddan tashqari ko‘p berilsa, bu davlat byudjeti daromadlarining kamayishiga olib keladi. Masalan, 2023-yilda soliq imtiyozlari hajmi 27 trillion so‘mni tashkil etib, bu umumiy soliq tushumlarining 8,6 foiziga teng bo‘ldı. Agar bu hajm 10 foizdan oshib ketsa, fiskal barqarorlikka xavf tug‘dirishi mumkinligi iqtisodchilar tomonidan qayd etilgan. Shu bois, soliq siyosati doim muvozanatli bo‘lishi, imtiyozlar

maqsadli va vaqt bilan cheklangan tarzda qo'llanilishi kerak. Daromadlarning oshishida, ayniqsa, jismoniy shaxs daromad solig'i stavkasining pasaytirilishi muhim rol o'ynadi. 2019-yilda bu stavka 22 foizdan 12 foizga tushirilgan edi. Natijada, aholining qo'lida ko'proq mablag' qoldi va bu ichki iste'molni rag'batlantirdi. Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2019–2024-yillar oralig'ida o'rtacha ish haqi real qiymatda 2 baravar oshdi. Bu o'z navbatida umumiy iqtisodiy o'sishga va davlat byudjeti daromadlarining yana oshishiga sabab bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, soliq imtiyozlari iqtisodiy faollikni oshiruvchi, daromadlarni kengaytiruvchi va investitsion muhitni yaxshilovchi muhim omildir. Ammo ularni haddan ortiq qo'llash fiskal barqarorlikka zarar yetkazishi mumkin. Shuning uchun davlat soliq siyosatini "rag'bat va barqarorlik" muvozanatida olib borishi kerak. Soliq imtiyozlari maqsadli tarmoqlarga — eksport, IT, qishloq xo'jaligi va innovatsion ishlab chiqarish sohalariga yo'naltirilsa, ularning daromadlarga ijobiy ta'siri yanada kuchayadi. Kelgusida soliq siyosatini takomillashtirishda imtiyozlarning iqtisodiy samaradorligini muntazam ekonometrik monitoring asosida baholash zarur. Faqat ilmiy asoslangan, raqamlar bilan isbotlangan yengilliklar natijador bo'ladi. Shunda soliq imtiyozlari nafaqat alohida korxonalar, balki butun jamiyat daromadlarini barqaror o'sishini ta'minlovchi kuchli iqtisodiy mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent: Adolat nashriyoti, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2024-yil 28-dekabrda "Soliq siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlari (www.stat.uz).
4. Murodov, B., & Xolmatova, N. (2022). Fiskal siyosatning iqtisodiy o'sishga ta'siri: O'zbekiston tajribasi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy jurnali.
5. Musayev, I. (2021). Soliq tizimida imtiyozlarning samaradorligini baholash. Iqtisodiyot va ta'lim, №3, 45–52-betlar.
6. Maxmudov, O. (2023). Soliq siyosatini takomillashtirishning zamonaviy yo'nalishlari. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy axborotnomasi, №2, 17–25-betlar.
7. Maxmudov, O. Orziqulova, M. Soliq samaradorligini oshirishda KPI tizimining roli. Tadqiqotlar ilmiy jurnali. 232-234-betlar.